

FÂTİH VAKFIYESİNE GÖRE XV. YÜZYIL ÖSMANLI SOSYAL YAPISI

Doç. Dr. MEHMET ŞEKER*

GİRİŞ:

İslâm-Türk kültür tarihinde sosyal hayâta dâir eserlerin varlığı üzerinde, az da olsa son yıllarda bazı çalışmalar yapılmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in Kutadgubilig'i ile Dede Korkut hikâyeleri gibi en eski Türkçe eserler yanında, devirlerinin yaşayışları hakkında dağınık da olsa, bazı eserlerde, çeşitli vesika niteliği taşıyan belgelerde, tabakât kitaplarında, se-yehatnâmelerde ve umumî eserlerde bilgiler bulmak mümkün olabilmektedir. Bunlar yanında, doğrudan âdâb ve ahlâk konularından bahseden eserleri, devirlerinin sosyal hayatlarına dâir bir çok çizgiyi ve özellikle ideal saydıkları toplum yaşayışına ulaşmak için dikkat edilecek kural ve prensipleri ihtiva edip, okuyucularını yönlendirdikleri için daha da dikkatle gözden geçirmek gerekir. Bu anlayışla benzeri eserler üzerinde durulursa, sonuçta, İslâm-Türk kültüründe sosyal hayatın tanınması imkânına kavuşmuş olacağına inanıyoruz.

İşte bu düşünce ile hicrî dokuzuncu, milâdî onbeşinci asrın önemli şahsiyetlerinden biri olan Fâtih Sultan Mehmet (II, 16, Muharrem, 855/18, Şubat, 1451-4, Rebiulevvel, 886/3, Mayıs, 1481)devrinin sosyal yapısını incelemek için öncelikle, Fâtihin yazdırdığı belgelerden işe başlamanın uygun olacağını göz önüne alarak, müesseseler tarihinin en mühim vesîkalarından biri olan vakfiyeleri elden geçirmeye karar verdik. Bu vakfiyelerde, hem devrin bayındırlık eserlerini tanıma imkânı bulmaktayız. Hem de, devrin bir çok müesseselerinin işleyişi ile bu müesseselerde görevli olanların özellikleri hakkında bilgiler edinmekteyiz.

Vakıflar Umum Müdürlüğünün "Fatih Mehmet II Vakfiyeleri"¹ adı ile 370 sayfa hâlinde tıpkı basım olarak neşredilen Türkçe vakfiye esas alınarak, incelemeye çalıştığımız Vakfiyede, h. IX/m. XV. yüzyılın Osmanlı devletinin başkenti olan İstanbul'u ele alarak devrin sosyal hayatı hakkın-

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

¹ Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Ankara, 1938; Bu eserde; Fatih'e ait, Türkçe Vakıf vesikası ile Arapça Eyyûb vakfiyesi ve Eyyûb Zâviyesi vakıf vesikası bulunmaktadır.

da biraz olsun bilgi sâhibi olmaya çalışacağız. Fâtih'in h. 875/m. 1470 senesinde kaleme aldırıldığı bu vesîka, şüphesiz ki devrinin anlayışı ve yaşayışı hakkında önemli bir belge hüviyetini taşımaktadır.

I. VAKFİYE'YE GÖRE DEVLET VE HALK

1 — Devlet ve Re'âyâsı

Fâtih vakfiyesinin girişinde, vakfın sebebi anlatılırken insanın kâinâtın özü olarak yaratıldığı belirtilmektedir². Bu anlayışla insanoğlunun emaneti iyi kullanması gerektiğinden, bir çok hayır ve güzel işler yapması için bu dünyaya geldiği üzerinde durulan³ Vakfiye'de, aynı zamanda; Fâtih Sultan Mehmed'in güzel vasıfları sayılmaktadır⁴.

Bu arada, İstanbul'un 857/1453 senesinde fethinden sonra, bir çok bina yapılmasının sebebi olarak; sâdece bir şehrin güzelleştirilmesi değil, aynı zamanda halkın da gönlünü kazanmak olduğu üzerinde durulan Vakfiye'nin girişinde⁵, amacın adâlet, diyaneti ve güzel ahlâkı hâkim kılmak olduğu belirtilmektedir⁶.

a) Müslim ve Gayr-i Müslim Halk

Bilindiği gibi bir devletin devlet olabilmesi için önemli unsurlarından biri, üzerinde yaşanan bir vatana sâhip olunması, diğeri de bu vatanda yaşayanların bulunmasıdır. Yani halkın var olmasıdır. Vakfiyenin özünde halkın, gerek millet olarak, gerekse rayyyet olarak, Pâdişahın himayesinde yaşamayı kabul edenlerin kastedildiği görülmektedir⁷. Nitekim, Osmanlı sınırları içinde müslümanların varlığı belirlenmekte ve bunlar, ehl-i İslâm tâbiri ile ifâde olunmaktadır⁸.

Vakfiye'de Müslümanlardan ayrı olarak gayr-i müslim halkdan da söz edilmektedir. Gayr-i müslimlerin yaşadıkları bölgelerin vakıf olarak tahsis edildikleri belirtilirken; *"İstanbul etrâfında olub ahâlisi kabûl-i zimmet eden karyelerden ve ehl-i islâmdan Devlet-i İslâmiyede müctemi' olub sâye-nişin-i devletleri olan karyelerden ba'zı sırf müslimîn, ba'zı muhtelût, ba'zı sırf ehl-i zimmet otuz beş pâre karye....."*⁹ şeklinde; müslümanların köylerinden, müslüman

² Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 11.

³ Aynı Eser, 16.

⁴ Aynı Eser, 22-35.

⁵ Aynı Eser, 36.

⁶ Aynı Eser, 37.

⁷ Aynı Eser, 28, 47.

⁸ Aynı Eser, 27, 65, 162 v.s.

⁹ Aynı Eser, 65.

ve ğayr-i müslimlerin karışık yaşadıkları köylerden ve sırf ğayr-i müslimlerin köylerinden bahsedilmektedir. Meselâ, Çorlu nâhiyesine tâbi köyler sayılırken bu ğayr-i müslim köylerin isimlerinin bile eski adları ile zikredildikleri görülmektedir¹⁰.

Bu ğayr-i müslim halkın hristiyan ve yahudilerden teşekkül ettiği, hatta, aynı mahallede özellikle İstanbul'da, müslümanlarla da birlikte yaşadıkları görülmektedir¹¹.

b) Devletin Halka Bakışı

Vakfiyede yer alan ifâdelerde, yapılan hayrâtın "mühimmât-ı halk" için olduğu¹² belirtilmektedir. Hatta bir başka ifâde de; "...âsâr-ı dîni mübîn ile pür-zîver eylemeğe himmet ve der-i devlet kararları maksim-i erzak-ı ümem olmağla âmm-i halkın umûrunu tedârûke azîmet buyurmağla..."¹³ denilmektedir. Bu ifâdeden anlaşıldığına göre bütün halkın işlerinin görülmesine çalışılması emredilmektedir. İmârete tâyin olunacak Şeyhten bahsedilirken de; "bâb-ı lutfu herkese meftûh"¹⁴ yani inceliği ile kapısı herkese açık olan biri olması istenmektedir.

Fâtihin vakıfları arasında sâdece, câmi, medrese ve benzerî yapılar bulunmayıp çarşılar, değirmenler, han ve hamamlar yanında; kiliselerin de bu vakıf eserler arasına dâhil edildiklerini de görmekteyiz¹⁵.

Vakfiyenin bütünü incelendiğinde görülecektir ki, devletin hududları içine giren her yerde yaşayan insanlara hizmet götürme anlayışı hâkimdir. Nitekim Vakfiyede yer alan şu beyit bunun açık ifâdesidir:

"Hüner bir şehri bünyâd eylemekdür,

"Re'âyâ kalbin âbâd eylemekdür."¹⁶

¹⁰ Aynı Eser, 67-68.

¹¹ Aynı Eser, 102-106; İstanbul'da "Edirne'li Yahudiler Mahallesi"(s. 102-106), "Künfoz" (148), "Esbomasya" (s. 150) ve Lis (Lips) (s. 166) gibi mahalle isimlerine rastlanmaktadır.

¹² Aynı Eser, 228.

¹³ Aynı Eser, 72.

¹⁴ Aynı Eser, 284.

¹⁵ Aynı Eser, 134-166.

¹⁶ Aynı Eser, 36; Mahâret, bir kenti bayındır kılmak, halkının gönülünü de şenlendirmek.

2 — Ulemâ ve İlim Müesseseleri

Bilindiği gibi, Osmanlılarda Pâdişah hâriç, diğer devlet ricâli çoğunlukla ulemâ arasından yetişmişlerdir. Bunun için Osmanlıların kuruluşundan itibaren ilmiye sınıfına ve bunların yetişmesine çok önem verilmiştir. İşte Fâtihin Vakfiyesinde de bunun örneğini görüyoruz.

Fâtih Mehmet, İstanbul'u fethettikten hemen sonra, bir çok boş kiliseyi hemen medreseye çevirmiş ve bunlara gerekli vakıflar tahsis ederek ilmi faaliyetlerin başlamasına böylece imkân hazırlamıştır¹⁷. Bunlarla da yetinmeyen Fâtih kendi adıyla anılan sekiz medrese ve bu medreselere ek olarak Tetimme medreseleri ile bir Dâru't-ta'lim bina ettirmiştir. Böylece Anadolu'da ilim tahsil etmek isteyenlere, istedikleri alanda, yetişmelerini sağlamak için tedbirler almakla kalmamış¹⁸, bazı teşvik edici tedbirler de almış bulunmaktadır. Meselâ; medreselerin bir köşesine yaptırdığı kütüphanelere, öğretim elemanları ile öğrencilerin faydalanmaları için de kitaplar vakfetmiştir¹⁹. Bunun yanında müderrislerin birçok fazilet ve meziyetleri yanında; nakli ilimlerle de yetişmiş olmasını şart koşmuştur²⁰.

3 — Esnaflar ve Çarşıları

Halkın bir kısmının da ticaretle meşgul olduklarını bildiğimiz Osmanlı sosyal hayatında çarşıların büyük bir yerinin olduğunda şüphe yoktur. Alış veriş yaparak, halkın ihtiyacını karşılayacakları şeyleri satın alabilecek dükkân ve çarşıların sayılarının ne kadar fazla olduğunu anlamak için sâdece İstanbul merkezindeki Fâtih'in yaptırdığı Vakıf dükkânlarla çarşıları tesbit etmek yeterlidir²¹. Bozahâne, simitçi, kasap, tavukçu, ekmekçi, marangoz, boyahane, bezirhane, demirci, sabunhane, mumhâne olmak üzere vakfiyede sayılan ve sâdece XV. yüzyılda İstanbul'un merkezindeki vakıf dükkânlarının sayısı 150'yi bulmaktadır²².

Vakfiye'nin çarşıların tek tek sayılan bölümünü gözden geçirdiğimizde, birinci tabloda da görüleceği üzere; sâdece vakfedilen dükkân sayısını değil, devrinde İstanbul'da mevcut olan çarşıların muhtelif semtlere dağılımının nasıl olduğunu ve bu çarşıların fonksiyonlarını da anlamamız

¹⁷ Aynı Eser, 43-44, 46; İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, İst., 1971, 264.

¹⁸ Aynı Eser, 51-53, 60-63.

¹⁹ Aynı Eser, 53-54.

²⁰ Aynı Eser, 60-61, 262-263.

²¹ Aynı Eser, 96-166; Bakınız, Tablo-1.

²² Aynı Eser, 96-166.

mümkün olmaktadır. Özellikle bu çarşılarda, aynı işi yapan esnafın günümüzde de olduğu gibi bir çarşıda toplandıklarını da görmekteyiz²³.

Vakfiye'de vakfa bağlı çarşıların adları ve dükkan sayıları (kapı sayılarına göre) nı gösterir tablodur :

Vakfiyenin Sayfa No	ÇARŞININ ADI VE YERİ	Dükkan Sayısı
73	Bezzazistan'da	849
74	Sultan Bazarında	286+32 (hücre olarak)
75	Mahmut Paşa Dükkanları	265
75-76	Saraçlar Çarşısı	110
76	Ayas Mescidi Mahallesinde Beylik Dükkanlar	35
76	Ayas Mescidi Mahallesinde bir diğer çarşıda	8
76	Ayas Mescidi Mahallesinde Kazasker Harnamı Yanında	11
77	Eski Odalar diye bilinen Mahalde bir Bazar	10
77	Hoca Piri Mescidi Mahallesindeki Çarşı	26
78	Sekban başı Yakup Bey Mescidi Mahallesindeki Çarşı (Halkın çok rağbet ettiği bir çarşıdır)	8
78	Darphâne Dâr-ı Âmire yanındaki Dükkan	1
79	Kulle-i cedide yanındaki çarşı	12
79	Kirişhânede kulle dışındaki çarşı	6
79-82	Un Kapısı Çarşısı (Aynı adı taşıyan mahallede) (Bu çarşı da halk arasında çok meşhurdur) ve burada Sabunhâneler, Debbağlar ve helvacılar bulunmaktadır.	31
82-83	Sarı Tımurcu Mescidi Mahallesi Çarşısı	21
83	Künfoz Kapısı Bazarı	22
83-84	Debbağhâne Bazarı (Kale dışında ve sâhile yakındır)	27
84	Sellahhâne (Kasap) Bazarı (sâhile yakın)	32

²³ Aynı Eser, 73-91.

Vakfiyenin Sayfa No	ÇARŞININ ADI VE YERİ	Dükkan Sayısı
84	Câmi-i Kebir-i Atik Ayasofya Çarşısı	39
84	Ayasofya Mahallesinde bir diğer çarşı	5
85	Elvanoğlu Mescidi Mahallesinde Kale-i Cedid yakınında	4
85	Yeni Dükânlar diye tanınan Bazar (Ayasofya Mahallesinde)	17
85-86	Balık Bazarı (Aynı adla tanınan mahallede)	11
86-88	Sûk-ı Nehhâsin (Bakırcılar Bazarı)	45
88-89	Dikilitaş Çarşısı (Aynı adla anılan Mahallede) (Burada, bozahâne ve pul darphanesi gibi iş yerleri vardı)	79
89	Odun Kapısı Bazarı	45
90-91	Sabunhâne diye bilinen dükkanlar ve odun Kapısı yakınında bulunan diğer dükkanlar	31
	Y E K Ü N	2036 Bâb Dükkan 32Bâb Hücre
	Toplam	2068

TABLO 1

Bu çarşıların bulundukları yerleri ve özelliklerini de tarif eden vakfiye metninden; Bezzazistan ile Sultan Bazarı hakkındaki ifâdeleri örnek olarak kaydetmekte fayda mütâleâ etmekteyiz:

"Evkâf-ı şerifeleri olan akarâtıdan biri bezzazistandır ki, Dekkâkîn-i bezzâziye (Manifaturacılar) tâbir olunur. Daru's-saltanatı's seniyye (Başkent), Mahmiye-i Kostantiniyye (İstanbul)'de merhum Mahmud Paşa İmareti kurbünde (yakınında) Çakırağa Mescidi mahallesinde vâki'dür, yüz on sekiz sanduku müştemildir. Tevâbiünden olup bunlara muttasıl olan (bitişik) dekkâkîn (dükkanlar) ile vakf-ı şeriftendir. Havâli-i Bezzazistanda vâki dükkanlar ki BEZZAZLAR; TAKTECİLER, DERZİLER (Terzi) sâkin olurlar ve Bitpazarı dedikleri sükta (çarşıda) vâki' olan dekkâkîn cemî'an (toptan) Bezzâziyeye tâbidir, mecmûa sekizyüz kırk dokuz (849) bâb (kapı) dükkândır, cemî'an vakf-ı şeriflerdir"²⁴.

²⁴ Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 73-74.

Fâtihin İstanbul'un ortasına bina ettirdiği câmiin yâni Fâtih Câmiinin yakınındaki çarşı da şöyle tanıtılmaktadır: *"İnşâ buyurdukları câmi-i şerif-i cedid kurbünde medine-i Kostantiniyye'nin vasatında vâki' Bazar ki sük-ı kebîrdir (büyük bir çarşıdır). Dekâkîn ve hucurâtı müştemil ve SULTAN BAZARI demekle ma'rûf ve medâris-i şerife (medreselerini) etrâfını muhîttir (çevirmektedir), ikiyüz seksen altı bâb (286) dükkân ve otuz iki (32) bâb hucurâtı (hücreler) müştemildir"*²⁵.

4 — İmâlâthâneler

Yukarıdaki bölümde ele aldığımız çarşılarda çeşitli ticârî faaliyetlerin yapıldığı dükkânlardan bahsettik. Bunlardan başka, vakfiyede belirtilen helvacı²⁶ simitçi²⁷, çömlekçi²⁸, ekmekçi²⁹, mumhâne³⁰, ayakkabıcı³¹ ve marangoz³² gibi imâlâthânelerden de bahsedilmekte ve bu türlü iş yerlerinin varlığından haberdâr olmamıza imkân vermektedir.

Ayrıca, vakıflardan biri olarak gösterilen ve halkın ihtiyacını karşılamak üzere faaliyet gösteren değirmenlerden söz edilmektedir. Yalnız İstanbul'un merkezinde bulunanların sayısının 106'ya ulaştığı bildirilerek bunlar sayılmaktadır³³.

5 — Sosyal Müesseseler

Fâtih vakfiyesinde medrese ve kütüphâne gibi kültürel müesseselerden bahsedildiğini yukarıda belirtmiştik. Burada diğer umumî hizmetlere tahsis olunabilecek bazı müesseselerden, vakfiyede işâret edildiği kadarı ile üzerinde durmak istiyoruz.

Vâkıfın, saltanat ve devletin evlâd ve torunlarına intikâl ederek daha uzun ömürlü olması niyeti ile hayır eserleri binâ ettirdiğini belirttiği bölümde; *"..tekrâr inşây-ı hayrâta himmet ve tecdüde azîmet buyurup Dârü's-saltanatı's-seniyye-i mahmiye-i Kostantiniyye'de..."*; Vefâzâde Câmiî, Yeni Câmiî ve Fâtih Câmiî ile medreselerini yaptırdığını³⁴ ifâde ettikten sonra şu câmilerin inşâ ve tamir ettirildiği kaydedilmektedir: Ayasofya Câmiî, Mol-

²⁵ Aynı Eser, 74.

²⁶ Aynı Eser, 82.

²⁷ Aynı Eser, 125.

²⁸ Aynı Eser, 130.

²⁹ Aynı Eser, 151.

³⁰ Aynı Eser, 154, 159.

³¹ Aynı Eser, 156.

³² Aynı Eser, 138.

³³ Aynı Eser, 228-240.

³⁴ Aynı Eser, 47-52.

la Zeyrek Câmii, Galata Câmii, Silivri Câmii, Câmi-i Cedit, eş-Şeyh Vefâ-zâde Câmii, Rumeli Hisarı Câmii³⁵.

İbâdethânelerden ayrı, özellikle hasta ve yolcular için yaptırılan vakıf müesseseler ilgi çekmektedir³⁶. Bu iki önemli müessesenin birine Dâru's-şifâ, diğerine de imâret adı verildiğini söyleyen Vâkîf³⁷, bunlardan Dâru's-şifâ'nın, bir hastalığa yakalanmış ilaç ve tedâviye muhtaç hastalar için, "İmâret-i Sultânîye"nin de, yolcular ve her çeşit misâfirin barındırılması için yaptırıldığını³⁸ belirtmektedir. Bu eserlerin özelliğini anlatan bir şiirin de Vakfiyeye alındığını görmekteyiz. O da şöyledir:

"Kesilmez nânı bir dem çün meh-i 'îyd,

"Seher tâ şâm hemçün kurs-ı hurşîd,

"Müheyâ Cennet-âsâ dürlü nî met,

"Salâdur yiyip içen câna minnet,

"Döşenmiş sofra-i zerrin şeb u rûz,

"Misâl-i mihr u mâh-ı âlem-efrûz,

"Hudâyâ sâhibin ğark-ı nî am kal,

"İki âlemde dâim muhterem kal."³⁹

Burada zikri geçen İmaretten ayrı olarak, İstanbul'a gelecek olan mi-sâfirlerin kalmaları için hanlar yaptırıldığı kaydedilen vakfiyede; bunların yerleri ve sayıları hakkında da bilgiler verilmektedir. "Bey Kârbansarayı" diye tanınan Sultan hanı Dâye Hatun Mescidi mahallesinde ve "doksan sekiz bâb hucurâtı müstemildir"⁴⁰. "Bodrum kârbansarayı" diye bilinen ve Eski Saray civârında yaptırılan hân ise, "otuz bir bâb hucurâtı müstemildir"⁴¹. Ayrıca, Odun Kapısı mahallesinde ki han ile, Taht-ı Kal'a mahallesindeki "Yemiş Kapanı" da zikri geçen diğer hanlardandır⁴².

³⁵ Aynı Eser, 57; Vakfiyede, Fâtihin birçok kiliseyi câmiye tahvil ettiğine dâir yazılan şu beyitte dikkat çekicidir:

"Tıktı hezar bûlgedeyi mescid eyledi,

"Nâkus yerlerinde okuttu ezanları" Fâtih Mehmet II Vakfiyeleri, 46.

³⁶ Fatih Mehmet II. Vakfiyeleri, 55.

³⁷ Aynı Eser, 56, 57.

³⁸ Aynı Eser, 63.

³⁹ Aynı Eser, 56.

⁴⁰ Aynı Eser, 91.

⁴¹ Aynı Eser, 92.

⁴² Aynı Eser, 92-93.

Halkın yararına yapılan müesseselerden biri de, Fâtih Vakfiyesinde; “cümlesini mesâlih-i hayrât-ı şerifeleri için Vakf buyurdular” diye-
rek sayılan hamamlardır. Bunlar; Taht-ı Kal’a, Hammam-ı Yehûd, Sinan
Paşa, Alaca, Sirt, Kazasker, Azebler, Balat Kapısı, Çavuşbaşı, Kulle ve Fâ-
tîh Câmii yanındaki hamamlardır⁴³.

Dârü’s-Şifâ, İmâret, han ve hamamlar Fâtih devrinin sosyal hâyâtın-
da, halkın yararına olmak üzere, birer vakıf müessese olarak yaptırılmış
olmaları, sâdece ibâdethâne ve kültür kurumlarına değil, ihtiyacı duyulan
sosyal müesseselere de ne kadar ehemmiyet verildiğini göstermektedir.
Kaldı ki, bunlar, sâdece Fâtih Vâkfiyesinde zikredilenleridir. Diğer devlet
ricâli ve eşrafın yaptırdıkları bu sayılanların dışında kalmaktadır.

II — VAKFIYE’YE GÖRE ŞEHİRLEŞME VE YERLEŞİM

Fâtih Vakfiyesinin muhtevâsı gözden geçirilince, bir çok hususta oldu-
ğu gibi, dönemin şehircilik anlayışı hakkında da bilgi sâhibi olmamızı
mümkün kılacak bazı bilgilere rastlamaktayız. Gerek şehrin mahallelerinin
oluşumu, gerekse halkın yerleşimi hakkında elde edilen bilgileri değerlen-
dirmeye gayret edeceğiz.

1 — Şehirleşmede Rol Oynayan Faktörler

Vakfiyede özellikle İstanbul’un XV. yüzyıldaki konumu hakkında bil-
giler bulmaktayız. Mahalleler, kaleler, mâbetler, çarşılar, hanlar, hamam-
lar v.s. yapılar hakkındaki mevcut bilgiler yanında; “nüzhetgâh” yani pik-
nik ve gezinti yeri olarak faydalanılan ve “zeytinlik” denilen bir yerden de
bahsedilmiş olması ilgi çekicidir⁴⁴.

İstanbul’un fethinden sonra, yerli halkın işlerini görme ve ihtiyaçlarını
giderme⁴⁵ düşüncesiyle çeşitli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bu
düşünce ile çeşitli sanatkâr ve meslek grubunun Rumeli ve Anadolu tara-
findan İstanbul’a gelerek yerleşmelerine ve İstanbul’da icrây-ı faâliyyette
bulunmalarına imkân hazırlamak üzere tedbirler alındığı, Vakfiyede söz
konusu edilmektedir⁴⁶. Bu ve benzeri tedbirlerin şehrin gelişmesine katkısı
olduğunu söylememize imkân vermektedir.

⁴³ Aynı Eser, 93-94.

⁴⁴ Fâtih Mehmet II Vakfiyeleri 40, Buranın Rumeli Hisarının zemin kısmı olduğuna
dâir mütâleâ için bakınız: Vakfiyelerin Takdiminde yazılan: “Fatih Mehmet II’ye Âit Vakıf
Vesîkaları” başlıklı, imzasız giriş, 9.

⁴⁵ Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 36, 72.

⁴⁶ Aynı Eser, 36.

Yine, Vakfiye'nin bize bildirdiğine göre, hem bizzat Fâtih'in kendisinin, hem de diğer ricâlin yaptırdıkları çeşitli mimârî yapılar da şehrin gelişmesinde ve mahallelerin oluşmasında rol oynamıştır diyebiliriz. Özellikle değişik şahısların mescidleri sebebiyle birçok mahalle adının mescidler çevresinde olduğu gözönüne alınarak, verildiğini söylememize imkân verecek örnekler bulunmaktadır. Meselâ; "Küçükhamcı Mescidi Mahallesi"⁴⁷ "Çelebioğlu Mescidi Mahallesi"⁴⁸, "Mercanağa Mescidi Mahallesi"⁴⁹ ve "Üstad Ayan Mescidi Mahallesi"⁵⁰ v.b. bunlara birer örnek teşkil etmektedir.

Bunun yanında yeni yapılan bir müessesenin de mahallenin ismini etkilediğini söyleyebiliriz. "Azeblar Hamamı Mahallesi"⁵¹ nin yapılan hamamdan dolayı bu adı aldığını görüyoruz. Yine bir mahallede çeşitli çarşı ve meslek grubunun varlığı da buranın adını etkilemektedir; "Sultan Bazarı"⁵² "Bozahâne Mahallesi"⁵³, "Yeni Bezzaz Mescidi Mahallesi"⁵⁴ ve "Sûk-ı Nehhâsin"⁵⁵ gibi mahalle adları, belli meslek mensuplarının bir arada bulunmaları sebebi ile kendi iş sâhâlarının adları ile tanınmaları ve anılmalarına yol açtığı söylenebilir.

Ulemâdan bâzılarının oturdukları veya ilmî faaliyette bulundukları semtlerde onların adları ile anılmalarına sebeb olmuştur. Meselâ; "Mefhar-ı Ulemây-ı Rûm (Anadolu âlimlerinin öğülmüşlerinden) Molla Hüsrev Mescidi Mahallesi"⁵⁶, "Fahru'l-Ulemâ (Âlimlerin öğülmüşü) Hızır Bey Çelebi Mahallesi"⁵⁷ ve "Karakâdi Mahallesi"⁵⁸ gibi mahalle isimleri, şahsiyetlerini mahallelerine kabul ettirmiş kimselerin adlarını taşımaktadır.

Bunun yanında, eskiden mevcut eserlerin de semt ve mahalle isimleri olarak verilmelerinde rol oynadıklarını görüyoruz. Ayasofya Mahallesi⁵⁹,

⁴⁷ Aynı Eser, 113-114.

⁴⁸ Aynı Eser, 114.

⁴⁹ Aynı Eser, 123.

⁵⁰ Aynı Eser, 138.

⁵¹ Aynı Eser, 124, 128.

⁵² Aynı Eser, 142.

⁵³ Aynı Eser, 109.

⁵⁴ Aynı Eser, 120, 160.

⁵⁵ Aynı Eser, 160.

⁵⁶ Aynı Eser, 138-139.

⁵⁷ Aynı Eser, 98, 123, 133.

⁵⁸ Aynı Eser, 96.

⁵⁹ Aynı Eser, 96.

“Aya Kenisesi Mahallesi”⁶⁰, “Lis (Lips) Manastırı Mahallesi”⁶¹ nin adları bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, şehrin kapılarından bir kısmının adları da mahalle adı olarak Vakfiyede geçmektedir. “Fener Kapısı”, “Edirne Kapısı” “İsa Kapısı” ve “Odun Kapısı” ile “İskele Kapısı” mahalleleri⁶² bunların örneklerindendir.

2 — Halkın Yerleşim Durumu

İstanbul’da dinî cemaatlerin yerleştikleri semtlerin de, o dinî cemaatin dinlerine göre mahalle adı olarak verilmiş olduğunu Vakfiyeden öğrenmekteyiz. “Edirneli Yahudiler Mahallesi”⁶³ bunun en belirgin örneğidir. Gerçi İstanbul’da hem hristiyan ve yahudilerin, hem de müslümanların bir arada oturdukları mahallelerin daha Fâtih devrinde var olduğunu bu Vakfiye bize açıkça göstermektedir⁶⁴. Hattâ, Fâtih’in müslümanlar için Vakıf eserler yaptırdığı gibi; hristiyanlar için de kilise yaptırarak vakfettiğine dâir şu ifade; şehir halkının tüm ihtiyaçlarını yöneticilerin dikkate aldıklarına güzel bir örnek olsa gerektir: “*Seyyidi Ali Mahallesinde olan keniseyi Vakf buyurup enkâf-ı şerifelerine ilhak buyurmuşlardır*”⁶⁵.

Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz gibi gerek yahudi ve hristiyanlar gibi gayr-i müslimler, gerekse müslümanlar bazı mahallelerde iççe, yanyana yaşamışlardır. Hatta, ticârî hayatı da beraberce sürdürdükleri görülmektedir.

Bu arada, özellikle yahudi isimleri ile müslüman isimlerinin benzerlikleri sebebiyle birbirleriyle karışmaması için Vakfiyede farklı imlâ kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ; Musâ kelimesi, müslümanlar için sin’le (م س) yazılırken yahudiler için sad’la (ص) yazılmaktadır⁶⁶. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Bu durum, müslümanlarla gayr-i müslimlerin bir arada yaşadıklarına açık bir örnek olsa gerektir.

Şehrin yerleşmesinde meslek gruplarının da rol oynadığına yukarıda işaret etmiştik. Vakfiyeden elde ettiğimiz bilgilere dayanarak hazırladığımız Tablo-1 ve Tablo-2’de bu durum açıkça görülmektedir.

⁶⁰ Aynı Eser, 137.

⁶¹ Aynı Eser, 166.

⁶² Aynı Eser, 147-150, 154-155.

⁶³ Aynı Eser, 99-104.

⁶⁴ Aynı Eser, 104-106.

⁶⁵ Aynı Eser, 166.

⁶⁶ Aynı Eser, 101.

Fâtih Vakfiyesinde Ğayr-ı Müslim Halkın Yerleşimi⁶⁷

VAKFİYENİN

Sayfa No.su	MAHALLE ADI	YERLEŞİM DURUMU
100-101	Edirneli Yahudiler Mahallesi	"Kavde nam avret" menzili
101	Aynı Mahalle	Yahudilere ait iki menzil
102	Aynı Mahalle	"Kostr" adlı bir yahudi hanımın menzili
103	Aynı Mahalle	— Beş yahudi — "Komnati" adlı hristiyan bir hanuma âit olmak üzere 6 menzil
104-106	Aynı Mahalle'de Bahk Pazarı yakınında	— Hristiyan ve Yahudilere âit 12 menzil
134	Hızır Bey Çelebi Mahallesi	Bir kilise ile üç dükkan vardır. Birbirine bitişiktir ve kilise Fâtih vakfidir.
166	Lis (Lips) Manastırı Mahallesi	Hristiyan Aleks'i'nin mülkü-Fâtih Vakfı bir kilise mevcuttur.

TABLO 2

SONUÇ

Fâtih vakfiyesinde devlet adamlarının özellikleri ele alınırken; kâinâtın özü olarak kabul edilen insana hizmet anlayışının hâkim olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu anlayışla, müslim ve Ğayr-i müslim ayrımı yapılmaksızın herkese hizmet etme noktasının esas alındığı üzerinde durulmaktadır.

İstanbul'un fethinden hemen sonra, ilim müesseselerinin faaliyete geçirilerek bilginlerin buralara çekilmesi için gerekli tedbirlerin alınmış olduğuna dâir bilgiler veren Vakfiye, kütüphanelere temin edilen vakıf kitapla-

⁶⁷ Bu tabloda sâdece, Ğayr-i müslim unsurlara örnek olmak üzere bir kısmının yerleşim durumu gösterilmiştir.

rın öğretmen ve öğrencilerin yararlanmaları için vakfedildiğini göstermektedir.

Ayrıca, fetihten sonra, şehrin imârına da önem verildiğini görmekteyiz. Özellikle, ihtiyaç duyulan alanlarda meslek mensuplarının İstanbul'a getirilerek bunlara dükkanlar ve çarşılar yaptırılıp güven ortamı içinde yerleşip çalışmalarının sağlandığı görülmektedir. Çeşitli meslek mensuplarının bir arada, bir site hâlinde faaliyette bulunmalarını sağlamak için çarşılar yaptırılmış olması günümüzdeki uygulamaları andıran modern teşebbüsler olarak düşünülebilir.

Halkın sosyal ihtiyaçlarını da dikkate alan Fâtih'in câmi, imâret, dârü's-şifâ, han, hamam ve benzeri sosyal müesseseleri vakıf eseri olarak yaptırmış olması da ilgi çekici bir uygulama olarak görülmektedir.

Fâtih devrinin İstanbul'unda, mahallelerin oluşumu ve şehirleşmede rol oynayan faktörleri tesbit etmek için Vakfiye önemli bir vesika hüviyetindedir. Buna göre; İstanbul'daki mahallelerin, meslek mensuplarının yerleşmelerine halkın ileri gelenlerinin özelliklerine, dinî durumlarına göre isim aldıkları görüldüğü gibi, şehrin fizikî gelişmesinde rol oynayan yapıların da bunda rolü olduğu görülmektedir.

Şurası bir gerçektir ki, Fâtih Vakfiyesi, XV. yüzyılda İstanbul'un, müslümanlarla gayr-i müslimlerin içiçe ve beraberce yaşadıkları bir şehir olduğunu açıkça göstermektedir.

TarihveMedeniyet.Org